

Kroppen i Danmark – sjælen i Ukraine

Om hjem og hjemlighed blandt ukrainske flygtninge i Danmark

Af Jeanette Lykkegård

Siden den russiske invasion af Ukraine den 24. februar 2022 har op mod 8 millioner ukrainere forladt deres hjem og søgt tilflugt i de omkringliggende lande. Lige knap 40.000 af disse har søgt om midlertidigt ophold i Danmark. Vi mennesker skaber hjem, uanset hvor vi bor. Og måske træder betydningen af 'hjem' allertydeligst frem, når man som flygtning oplever at miste det? Men kan man overhovedet føle sig hjemme, når man befinder sig i et fremmed land og ét's hjemland er i krig?

Ikke-hjemligt hjem

“Den 24. februar vågnede jeg af lyden af en bombe klokken fire om morgenen. Det var omkring 15 kilometer fra mit hjem nær Kiev, men jeg kunne mærke vibrationerne fra nedslaget i min krop. Jeg fik et panikanfald. Jeg havde noget PTSD fra revolutionen i 2013, og min treårige datter sov ved siden af mig. Jeg kunne ikke stoppe med at ryste. Min mand var i et andet værelse.”

Ordene kom fra en ung ukrainsk mor, Helena, da vi mødtes for første gang på et dansk bibliotek den 26. april 2022. På det tidspunkt havde hun været i Danmark i to uger. Hendes datter havde koblet sig på en leg blandt en gruppe børn fra en dansk børnehave. Helena fortsatte: “Da jeg igen kunne kontrollere min krop, gik jeg ind til min mand og sagde, at vi blev nødt til at gøre noget. Han følte, at det rigtige at gøre var at vente. Men jeg ville væk derfra med det samme og begyndte at pakke. Lidt senere, efter vi havde set i nyhederne, at den russiske hær var på vej mod Kyiv, ville min mand også afsted. Vi pakkede tøj til syv dage, da min mand var sikker på, at det her ville være overstået efter en uge, og vi så kunne komme hjem igen.”

Ideen om hjem som noget rumligt, som et fysisk afgrænset, geografisk lokaliseret sted, er måske den mest almindelige måde at læse hjem på i den del af verden, vi kalder vesten. Men hvad sker der, når mennesker må flytte sig fra dét geografiske sted, og de fysiske rum, som de oplever sig som værende hjemme i? Hvad er så hjem og hjemlighed?

Baseret på etnografisk feltarbejde mellem april 2022 og maj 2023 blandt ukrainske flygtninge i Syd- og Midtjylland, udfolder denne artikel aspekter af, hvordan ukrainske flygtninge i Danmark oplever og forstår hjem, og hvad det vil sige at føle sig hjemme.

I de første mange samtaler, jeg havde med ukrainske flygtninge i Danmark tilbage i april, maj og juni sidste år, fortalte de fleste i et par timer om, hvordan de oplevede den 24. februar 2022 og ugerne efter. Størstedelen af de mennesker, jeg har talt med, beskriver denne dag som et chok, der minder mig om den slags man kan få, når et menneske dør en voldsom, uventet død; begivenheden er så uforståelig, at den forekommer fuldstændig uvirkelig. Og den krig, som vi nu har været og fortsat er vidner til, var simpelthen utænkelig på det tidspunkt. De fleste mennesker, der flygtede i den periode, pakkede derfor, ligesom Helena og hendes mand, kun det mest nødvendige til en uge eller to; typisk personlige dokumenter og lidt tøj.

En kvinde fra Kharkiv, Natasha, fortalte mig, siddende i sin nye lejlighed i Danmark, om hvordan hun hørte bombninger og alarmer tidligt om morgenen og alligevel ringede til sit arbejde for at høre, om hun skulle komme. Hun fik besked på at komme på arbejde som normalt. Hendes job lå 15 kilometer uden for Kharkiv, og da hun fik fri fra arbejde ved middagstid, blo-

kerede militære kampvogne allerede vejene i Kharkiv. "Vi kunne ikke tage hjem, for militæret skød", fortalte hun mig med rystende stemme og tårer i øjnene. "Det var først dér, jeg forstod, at vi var i krig. Det var, da jeg så de militære kampvogne, og de skød."

Hendes, på det tidspunkt, gravide datter fortsatte: "Der var ét liv før den 24. februar og et andet liv efter. Hvad der var før, vender aldrig tilbage. Det er tabt. Bare det at forestille sig livet i Ukraine, når krigen er slut, er skræmmende".

De ukrainske flygtninge, jeg har samarbejdet med, udtrykker en oplevelse af at have tabt deres hjem og at have tabt deres kulturelle omgivelser. De er ikke længere omgivet af alt, der var velkendt; venner, et kendt sprog og en særlig atmosfære. Men selv hvis de var i Ukraine, ville meget af dette være anderledes nu. Som krigsflygtning mister man bogstaveligt talt alt, hvad man engang kendte. 'Det, der var før, vender aldrig tilbage', som denne unge kvinde udtrykte det. Eller "den 24. februar var et øjeblik af total destruktion", som en anden kvinde beskrev sin oplevelse af den dag. Det hjemlige, det velkendte og trygge er på en måde ikke mere, når stedet er krigsramt. Det er, med psykoanalytikeren Sigmund Freuds begreb "das unheimliche", blevet netop dét, ikke-hjemligt – med den særlige uhyggelighed, der indfinder sig, når det, der før var allermost trygt, bliver utrygt.

Men hvad gør man så for at finde hjemme i verden? Hvad opdager man om betydningen af hjem, når man er flygtet hjemmefra? Og kan man gøre noget for at skabe eller søge følelsen af hjemlighed – en følelse af at høre til, være tryk, eller genkende og forstå sine omgivelser?

I det kommende afsnit deler fire ukrainske flygtninge hvad 'hjem' er for dem i deres nuværende situation i Danmark.

Hvad er hjem for dig?

En dag i august 2022, i køkken-alrummet i en lille lejlighed i Aabenraa, der huser en mor med sine tre børn, en voksen datter, en teenagedatter og en søn i børnehøjsalderen, interviewer jeg moderen og den ældste datter. Det spørgsmål, de svarer på i dette afsnit, er bredt formuleret og lyder: Hvad er hjem for dig? Vi sidder ved spisebordet. I køkken-alrummet er også en sofa, en seng, et tøjstativ, et legeområde til den mindste, et stort ukrainsk flag der flankerer døren til den franske altan og et lille sofabord foran døren med blomster dekoreret med et lille dansk flag. Moderen, Helen, som er først i fyrrerne, lægger ud:

“Hjem? For mig... jeg siger ikke, at det er det sted, jeg blev født. For vi flyttede meget fra sted til sted med vores forældre. Men for mig er hjem der, hvor min familie er, mine døtre og min søn. Hjem er det sted, hvor jeg kan gemme mig og jeg ved, jeg er i sikkerhed. Et hjem er det sted, hvor mine venners smil er. Lige nu er mit hjem i Danmark. Langt væk fra Ukraine. Lige nu er Danmark mit hjem.”

En tåre triller ned ad kinden. “Mor, hvorfor græder du?”, spørger hendes fireårige søn. Hun svarer ham ikke, men sender ham et beroligende smil og et lille afvæbnende grin, og fortsætter:

“Vi forsøger at gøre os det komfortabelt. Vi skaber nye venskaber. Vi samler græsser som derhjemme. Vi møblerer vores hjem og hænger det ukrainske flag op.”

For Helen er betydningen af familien alt-afgørende. Hun fortæller på et andet tidspunkt, at hun flygtede til Danmark, fordi hun stod foran et valg: “Krig eller børnene?” Hun valgte børnene. Samtidig er tilknytningen til moderlandet stærkt, og hun tilføjer på et tidspunkt: “Min krop er her,

men min sjæl er i Ukraine”. Jeg får, når jeg lytter til hende, et billede af et menneske splittet i to. Det er et svært sted at føle sig hjemme fra. Men samtidig er der børnene. Og Helen gør alt, hvad hun kan, for at de skal have det godt, og ved at hænge et stort ukrainsk flag op i deres af kommunen tildelte lejlighed, at hente græsser ind i stuen, skaber hun en bro mellem hjemmet i Ukraine og det nye hjem i Danmark, ved at gøre det hjemligt, at få det til at ligne hjem, at skabe noget velkendt midt i det fremmede. Hendes datter, Irina, fortsætter:

“Ærligt talt, så har jeg aldrig tidligere tænkt over, hvad hjem betyder for mig. Men efter krigens begyndelse blev dette et akut spørgsmål for alle ukrainere. Mennesker omkring mig siger, at hjem er det sted, hvor du er omgivet af familien. Men jeg ved nu, at hjem også er et geografisk sted. For mig er det meget vigtigt, det forstår jeg nu fuldstændigt. Så, hjem er de mennesker, der er omkring dig, og dets geografiske sted. Det er også det sted, hvor jeg kan føle mig fri og beskyttet. I øjeblikket er Ukraine et farligt sted.”

Irina peger på den ambivalens, begrebet hjem lige nu indebærer for hende. Hun er enig med sin mor om, at familien i sig selv udgør en slags hjem, men det er ikke nok. Og ambivalensen ligger særligt i, at på den ene side er hjem for hende et geografisk sted, Ukraine. Og på den anden side er hjem det sted, hvor hun føler sig fri og beskyttet, hvilket hun lige nu ikke kan føle i Ukraine.

Et par uger senere er jeg på besøg i en lejlighed hos et ukrainsk par i Silkeborg. De er i 50'erne og er flygtet til Danmark fra Kyiv i begyndelsen af marts 2022. De boede først hos et dansk vennepar i en anden kommune men har nu fået tildelt denne

De første tegn på hjemlighed i denne lille lejlighed til en familie på fire var det ukrainske flag og blomsterne foran altandøren. Juni 2022. Foto: forfatteren.

Krukken med blomster på altanen vidnede om, at der boede nogen i en ellers upersonlig, midlertidig lejlighed tildelt et ukrainsk par. Juni 2022. Foto: forfatteren.

midlertidige lejlighed, som de deler med to andre familier. Det er bare indtil kommunen kan finde dem en mere permanent bolig. Væggene omkring os er nøgne. Der er intet i lejligheden, udover en smule opvask og en krukke med blomster på altanen, der indikerer, at her bor nogen.

Også dette par interviewer jeg om betydningen af begrebet hjem, og på det samme brede spørgsmål om, hvad hjem er for dig, svarer manden Alex:

“Mit hjem? Det er det sted, hvor jeg bor. For øjeblikket er mit hjem i Danmark. Men jeg husker og tænker på mit hjem i Kyiv, på menneskene og alle de omstændigheder som omgav mig. Jeg husker naturen. Alle disse faktorer, tilsammen, udgør også mit hjem.”

Selvom det i Alex’ svar i første omgang lyder helt enkelt; at hjem er der, hvor man bor, så viser det sig hurtigt, at hjem er en kompleks og sammensat størrelse. For selvom hans hjem lige nu er i Danmark, er også alt det, han har efterladt i Ukraine, fortsat hans hjem. Igen ser vi en splittelse, som fysisk strækker sig mellem Danmark og Ukraine. Hans hustru, Tanja, fortsætter:

“For mig er hjem betingelsen for min sjæl og min ånd. Et sted hvor jeg kan føle mig tryk. Efter krigen blev spørgsmålet om at være i sikkerhed rigtig vigtigt for mig. Og hvis jeg føler mig tryk, og hvis jeg føler mig levende, dét er hjem for mig. For mig er hjem også det sted, hvor jeg kan føle mig fri. For mig er hjem der, hvor jeg kan føle mig som mig selv. For mig er hjem lyden af nat-

tergale, lyden af skoven. I Ukraine har vi den første vind, i maj efter den første regn, og vi kalder den grønne vind, eller den grønne lyd, og dét er også følelsen af hjem, at du kan sidde i ro og nyde denne hjemlige atmosfære.”

Tanja peger her på hvordan også immaterielle kvaliteter, følelser og stemninger kan knytte sig til oplevelsen af hjem.

Antropologen Tim Ingold har i meget af sit arbejde argumenteret for, at vi både lever i og opfatter med vores omverden. Ifølge denne forståelse, lever vi i verden, samtidig med at verden kommer ind i os og fylder vores bevidsthed. Vi er altså både indlejret i og skabt gennem vores miljø. Ligesom vi er medskabere af de omgivelser, vi er en del af. Helen, Irina, Alex, og Tanja udtrykker på hver deres måde, at hjem ikke kan reduceres til den fysiske bolig, man bor i, eller til et geografisk område, men at hjem for dem heller ikke kan adskilles herfra. Så der opstår en splittelse mellem det nuværende fysiske hjem og det fysiske hjem, hvori sjælen fortsat opholder sig, for at bruge Ursulas udtryk, tilbage i Ukraine. De er en del af Ukraine og mærker fysisk, emotionelt og sjæleligt adskillelsen herfra. Vi ser også, at hjem i høj grad handler om det immaterielle, om relationer, stemninger, og oplevelsen af trykthed og frihed til at være den man er. Disse elementer er gået igen hos samtlige ukrainske flygtninge, jeg har talt med om betydningen af hjem.

I det kommende afsnit vil vi få indblik i, hvordan krigen i Ukraine også bliver en del af hjemmet og livet i Danmark.

Krigen i hjemmet

Mens sidste år var præget af chok, er de fleste ukrainere, jeg har talt med, med deres egne ord nu ved at ‘vænne sig til krigen’.

Livet fortsætter. Selvom mange dør. Det er et velkendt fænomen, at mennesker, der lever i krigsområder, formår at få en form for hverdag i stand. Det samme oplever jeg blandt de ukrainske flygtninge, som jeg har lært at kende gennem det seneste år – selvom krigen er tæt på, både følelsesmæssigt og visuelt gennem nyhedskanaler, videobeskedes og opkald hjemmefra.

En dag i maj 2023 drikker jeg te med Natasha, den kvinde der gik på arbejde den 24. februar, efter hun vågnede op til lyden af bomber. Hendes døtre og barnebarn, der er født i Danmark, er der også. Og en ukrainsk veninde. Hendes mand i Kharkiv har også sluttet sig til selskabet gennem et videoopkald. Mobiltelefonen stilles på højkant op ad et marmeladeglas på bordet. “Vi taler flere timer hver dag. Når jeg laver mad. Når vi spiser. Det er den måde, vi kan være sammen på”, fortæller Natasha.

Pludselig kommer lyden af en luftalarm ind i lejligheden gennem mobiltelefonen. Min krop reagerer. Hjertet banker hurtigere. Jeg mærker, at jeg går i alarmberedskab. Det er første gang, jeg oplever den sirene, der er en del af livet for så mange ukrainere i øjeblikket, i realtid. Det her sker nu! Mens vi sidder og drikker te, mærkes krigen direkte i rummet. Jeg observerer de andre omkring bordet. Samtalerne fortsætter, som om der ikke sker noget.

“Skal du ikke søge dækning?”, spørger jeg lettere febrilsk Natashas mand, og i samme ombæring stiller jeg det samme spørgsmål til familien omkring mig. “Skal han ikke ind?”

“Nej, det her sker hele tiden”, svarer Natashas mand. “Hvis jeg søger dækning og tror, jeg kan blive ramt hver gang, der er en luftalarm, bliver jeg skør”. Familien omkring bordet støtter ham: “Det her er normalt for os. Vi vil bare leve et normalt liv, og lige nu vil vi bare være sammen som en

Mor og datter ved bordet i det lille køkken alrum i Danmark i samtale med deres mand og far i Kharkiv via mobiltelefonen. Maj 2023. Foto: forfatteren.

familie og nyde vores te.” Og det er hér, jeg indser, i hvilken grad dét, der var så chokerende for et år siden, er blevet en del af hverdagen. Krig blev en del af familiens eftermiddagste denne dag, i Kharkiv såvel som i Danmark.

Den veludviklede mobilteknologi gør det nemmere at holde tæt kontakt med familien på tværs af landegrænser. På tværs af krigszoner og fredelige områder. Det er, som om den fysiske distance mellem Danmark og Ukraine på ét plan ophører at eksistere. Det er et fænomen, mange af os kan genkende. Mobilsamtaler bliver en måde at skabe en hjemlighedsfølelse, også selvom de bringer krigen ind i dagligstuen i realtid. Muligheden for at være nær med dem, som fysisk er langt væk, trumfer ubehaget ved at høre sirenerne. Som Helen, Irina og Sasha pointerede i de indledende citater: Hjem er dér, hvor de nære relationer er, dér hvor familien er. Dét bliver det vigtige i denne situation, og det ikke-hjemlige, som krigen

indebærer, her repræsenteret ved lufttalarmerne, sløres i samværet, selvom det konstant gør opmærksom på sig selv.

Hjem i naturen, på planeten jorden

Sociologen Paulo Bocagni skriver i bogen *Migration and the Search for Home*, at migranter og flygtnings livserfaring kan lære os noget om, i hvor høj grad oplevelsen af hjem er afhængigt af et bestemt sted. Og om følelsen af hjemlighed kan overføres til andres steder, og hvor meget oplevelsen af hjem afhænger af relationer. Bocagni når frem til, at de mest grundlæggende kvaliteter ved oplevelsen af at være hjemme er sikkerhed, velkendthed, både i følelsesmæssig og kognitiv forstand, og selvbestemmelse. Han foreslår, at vi forstår hjem og hjemlighed som en åben proces i kontinuerlig udvikling. Hjem er altså ifølge Bocagni en

proces, hvorigennem mennesker forhandler en følelse af hjem i forhold til deres ydre omstændigheder.

Flere af de ukrainere, jeg har mødt, har søgt og fundet en følelse af hjem i naturen, som minder dem om naturen hjemme i Ukraine. Og måske er det dette, der har fået flere til på en måde at zoome ud og se sig selv som "borgere på jorden". En kvinde, Ursula, beskrev det således: "Her i Danmark kan jeg godt lide naturen. Naturen gør mig rolig. Naturen giver mig ny energi. Naturen giver os nye tanker om, hvor vi bor, ikke? Hjem, dette er vores planet Jorden. Vi er født her. Ingen spurgte os, hvor vi ønskede at blive født. Det skete bare. Vi skal værne om jorden som vores hjem. Vi forsøger at forstå kosmos, men vi kender ikke engang alt, hvad der er omkring os. Jeg håber, at Gud vil tillade os at passe på naturen, så vores planet stadig er her for de kommende generationer." Ved at forbinde sig til hele planeten jorden som hjem løsrives en del af den stærke forbindelse, Helen også har til ét bestemt geografisk sted på denne jord, Kharkiv. Måske muliggøres processen med at skabe hjem i et nyt land ved at lave dette perspektiv. Men det er også en erkendelse. En oplevelse af at kunne forbinde sig til og relatere til naturen som et sted, hvor hun kan være sig selv. Et sted der beroliger, et sted hvor hun kan være tryk.

Tanja henlede tidligere vores opmærksomhed på, hvordan naturlige elementer som forårsvind, nattergalens sang og farven grøn også er hjem. Hende og hendes mand Alex har flere gange fortalt mig, at de vælger at se sig selv som "borgere på jorden". Krigen, fortæller Tanja, har fået hen-

de til at indse, at vi alle må forstå os selv som verdensborgere frem for borgere i bestemte lande og bestemte byer. "Før vi indser, at vi alle hører til den samme jord, før vil der ikke blive fred. Før det kan vi aldrig rigtig føle os sikre" sagde hun til mig kort efter ankomsten til Danmark. "Ting er ligegyldige", fortsatte hun, "det har vi forstået nu. Dem kan man miste på et øjeblik". Hendes mand supplerer: "Jeg føler mig allermest hjemme, når jeg er i naturen. Naturen her minder mig om naturen hjemme i Kyiv. Naturen her elsker jeg". Vi har tidligere set, hvordan de personlige, sociale relationer udgør en vigtig faktor for oplevelsen af hjem, men i ovenstående eksempler udvides det relationelle til også at omfatte naturen. Med Boccagnis opmærksomhed på hjemlighed som processuelt kan vi få øje på, hvordan de ydre livsomstændigheder, i forbindelse med at have mistet alt det hjemmet i Ukraine var fyldt af, har igangsat en proces henimod en anden forståelse af hjem som langt bredere defineret; et fællesmenneskeligt tilhørsforhold til vores planet.

Hjemme i hinandens arme nyder Tanja og Alex solnedgangen ved en sø nær deres midlertidige hjem. Juni 2022. Foto: forfatteren.

Hjem er indeni og udenfor

Et hjem er ikke bare et hus. Og det sted man bor, bliver ikke automatisk et hjem. De ukrainske flygtninges svære situation giver indblik i, hvordan vores billede af verden, og af hvad det vil sige at høre hjemme, ændrer sig efter den kontekst og det miljø, vi befinder os i. Er man, som ukrainske flygtninge, ufrivilligt revet ud af sit vante miljø på grund af krig i hjemlandet, kan man midlertidigt tabe oplevelsen af at være hjemme der, hvor man fysisk befinder sig. Som Helen beskrev det, er hele ens væsen splittet mellem to geografiske lokationer; med kroppen i Danmark og sjælen i Ukraine. Alligevel ser det ud til, at tilstræbelsen efter en oplevelse af at høre hjemme, driver de ukrainske flygtninge, jeg har talt med, ind i en proces, hvor nye former for

hjemlighed kan opstå og skabes. Efterhånden suppleres oplevelsen af at høre til i et bestemt hus i et bestemt land med oplevelser af forbundethed med naturen, af genkendelse i medmenneskene omkring dem, af tryghed, af at kunne være sammen med familien på trods af den geografiske distance, af at høre til på planeten jorden, af at kunne være hjemme i sig selv, og indefra bringe hjemlighed med sig rundt i verden. De ukrainske flygtninge jeg har talt med, har inspireret med en vilje til livet, og en vilje og lyst til at høre til, på trods. Og måske har erfaringen af, at livet kan vende på et splitsekund, utroligt nok en afgørende indvirkning på denne vilje. Som Helen sagde en dag: "Der er ingen ekstra chance i morgen. Vi bliver nødt til at leve i dag, og nu."

Forslag til videre læsning

Taylor, Helen (2015) *Refugees and the Meaning of Home: Cypriot Narratives of Loss, Longing and Daily Life in London*. UK: Palgrave Macmillan.

Boccagni, Paolo (2017) *Migration and the Search for Home. Mapping Domestic Space in Migrants' Everyday Lives*. New York: Palgrave Macmillan.

Om forfatteren

Jeanette Lykkegård har en ph.d. i antropologi fra Århus Universitet. Siden april 2022 har hun, i projektet Hjemlighedens Materialitet blandt mobile grupper, blandt andet beskæftiget sig med spørgsmål om hjem blandt ukrainske flygtninge i Danmark.